

JESZENSZKY GÉZA

EGY ELŐRELÁTÓ ANGOL JAVASLAT KÖZÉP-EURÓPA FÖDERATÍV RENDEZÉSÉRE

Leo Amery memoranduma, 1918. október 20.

■ Hugh Trevor-Roper (1914–2003), egy neves angol történész, az alternatívák tanulmányozását jelentő „virtuális történelem” egyik hirdetője mutatott rá, hogy „A történelem nem csupán arról szól, mi történt. A »mi történhetett volna« összefüggésében vizsgálja meg, hogy mi történt, ezért szükséges elemként magába kell foglalnia az alternatívákat, azt, ami megtörténhetett volna.”¹ A magyar történelemről gondolkozva csábító azt vizsgálni, hogy számos tragikus fordulat hogyan lett volna elkerülhető. A mohácsi vésszel kapcsolatban szokás fölvetni, hogy II. Lajos király rosszul választotta meg a csata helyszínét, még inkább időpontját, nem várta meg az erdélyi vajda, Szapolyai János jelentős seregének megérkezését. Persze a széthúzás, „a turáni átok”, mondogatjuk. Valóban, Mohács előtt az akkori magyar társadalom nem érzékelte a halálos veszedelemet, nem tette félre belső ellentéteit, a vereség után pedig két királyt választott.²

Mohács és az azt követő másfél évszázad nélkül nincs Trianon, de a történelmi Magyar Királyság fölosztása, különösen a páratlanul rossz, igazságtalan határok meghúzása csak a háborús vereség következménye volt. Az 1919-ben megszületett és 1920-ban békeszerződésben rögzített határok történetének igen gazdag az irodalma,³ a Monarchia fölbomlásához vezető útról szól legújabb tanulmányom.⁴ Cáfolja azt az újabban terjedő nézetet, hogy az antanthatalmak 1914-től, a háború kitörésétől – sőt talán már előtte is – a Monarchia és benne Magyarország fölosztására törekedtek.

Anglia, illetve a Brit Birodalom külpolitikájában évszázadokon át axióma volt, hogy az európai hatalmi egyensúly, a „balance of power”, megköveteli egy közép-európai nagyhatalom létét. A háború kitörését követő hónapokban a brit politika – szövetségeseit inkább követve, mint vezetve – a Habsburg Monarchia jelentős részét odaígérte a még semleges szomszédos államoknak, cserébe hadba lépésükért. London rövidesen az Angliával évszázadokon át baráti viszonyban álló Monarchia teljes fölosztásán munkálkodó erők egyik központja lett. Tetszetős gondolat volt fölkarolni a közép-európai kis nemzetek önrendelkezésének az ügyét, de szemben állt vele egy intellektuálisan erősebb koncepció, amely a közép-európai nagyhatalmat meg akarta őrizni egy demokratikus föderáció formájában.⁵ Ennek az irányzatnak a szószólói kezdetben radikális liberálisok és a Munkáspárthoz közel álló értelmiségiek voltak. Kiindulópontjuk az volt, hogy az annyi szenvedést hozó háborúnak egyetlen mentsége, elfogadható kimenetele csak az lehet, ha a romokból egy teljesen új világ születik, de ezt a világrendet nem lehet a régi elveken felépíteni. Arnold Toynbee, akkor még nem híres történetfilozófus, hanem politikai közíró és a brit külügyminisztérium szakértője, hangot adott véleményének, hogy a háborút követő béke jóval fontosabb lesz, mint maga a háború. A lakosság kevert jellege miatt a nemzeti területi autonómiák helyett erős helyi önkormányzatokat, az egyes nemzetiségeknek pedig kulturális autonómiát javasolt.⁶ 1917 végére Oroszország összeomlott, Olaszország Caporettonál vereséget szenvedett, Románia pedig december 9-én fegyverszünetet kötött a Központi Hatalmakkal. A győzelem reményétől elesni látszó antant számára ekkor a korábbiaknál több érv szólt az Ausztria–Magyarországgal kötendő különbéke mellett. 1917. december 18–19-én a brit Háborús Kabinet tagja, a dél-afrikai búr Smuts tábornok – Franciaország tudtával – tit-

kos tárgyalásokat folytatott Genfben a Monarchia utolsó londoni nagykövetével, Mensdorff gróffal. A különbéke, valamint a birodalom demokratikus átalakításának elfogadása esetén az Osztrák–Magyar Monarchia területi épségének megőrzését kínálta föl. „Amennyiben Ausztria egy valóban liberális birodalommá tudna válni, ahol a népek – amennyire csak lehetséges – elégedettek, úgy Közép-Európában olyan szerepet tölthetne be, mint a Brit Birodalom a világban: Szabad Nemzetek Szövetségévé alakulna, amely nagymértékben mentes lenne a militarizmus betegségétől. Így Ausztria küldetése a jövőben még jelentősebb lenne, mint a múltban volt” – ajánlotta Smuts.⁷ Nyilvánosan is megerősítette ezt az ajánlatot David Lloyd George brit miniszterelnök 1918. január 5-én szakszervezeti vezetők előtt mondott beszéde. Ebben kifejezetten tagadta, hogy kormányának szándékában állna Ausztria–Magyarország fölosztása, csupán azt kívánta, hogy a nemzetiségeknek „igazán demokratikus elveken alapuló valódi önkormányzata” legyen.⁸ Wilson amerikai elnök január 8-án bejelentett 14 pontjából a 10. belső autonómiák révén gondolta megoldani a közép-európai nemzetek önrendelkezésének kérdését. Az 1918. március 3-i, Breszt-Litovszkban megkötött béke után azonban a Központi Hatalmak mindent egy lapra, katonai győzelmükre tettek föl. Az antant attól tartott, hogy a keletről átszállított német csapatok Franciaországban kicsikarják a győzelmet még a friss amerikai csapatok megérkezése előtt. Kínálkozott a megoldás: ha Oroszországban a németek szociális forradalmat gerjesztettek, teljes mértékben indokolt föllázítani az Osztrák–Magyar Monarchia elégedetlen nemzetiségeit és így ütni ki Németország első számú szövetségését. Ez vezetett ahhoz, hogy az angol–francia–amerikai szövetség még a nyáron, jóval a Központi Hatalmak összeomlása előtt, elismerte a jövőben cseh–szlovák és délszláv államot.

A Monarchia felosztása mellett indulásától, 1916 októberétől érvelő, R.W. Seton-Watson⁹ által szerkesztett hetilap, a *New Europe* 1918. október 17-i számában *Békefeltevéleink* címmel lényegében a nemzetiségi alapon történő felosztás programja jelent meg, ennek kibővített szövegét Northcliffe propaganda-miniszter (az 1926 után a magyar határok revíziója mellett kampányt folytató Lord Rothermere bátyja!) november 4-én *Háborúból békébe* cím alatt a *Times*-ban, a többi brit és domíniumi lapban és a világsajtó vezető orgánumaiban is nyilvánosságra hozta. Az Ausztria–Magyarország népeinek önrendelkezését kimondó 5. pont a következőkkel bővült: „Ezzel együtt jár a független Cseh–Szlovák és Jugo–Szláv Állam létrehozása, Magyarország redukálása a magyar faj etnikai kiterjedésére és az összes román egyesülése a jelenlegi román királysággal. Hasonló módon lehetővé kell tenni a Kettős Monarchia lengyeljeinek és ukránjainak az egyesülést a jelenlegi határokon túl élő nemzettestvéreikkel, s nyilvánvaló, hogy az önrendelkezésnek ez a joga nem tagadható meg Ausztria német tartományaitól, amennyiben szövetségi egységként be kívánnak lépni Németországba.”¹⁰

Mielőtt még nyilvánvalóvá vált volna, hogy a nem hivatalos propagandapolitika immár hivatalos kormánypolitikává vált, Leo S. Amery, David Lloyd George miniszterelnök bizalmas híve, a liberális birodalmi gondolat ismert szószólója, október 20-án, tehát a Monarchia összeomlása előtt egy héttel *The Austro-Hungarian Problem* címmel hosszú memorandumban fordult Balfour külügyminiszterhez, az új Balkán-félszigettel fenyegető kisállami rendezés megelőzése érdekében.

Leopold Moritz Stennett Amery, írásaiban és a politikai életben közszereplőként Leo Amery (1873. november 22. – 1955. szeptember 16.) apja az indiai brit kormányzat tisztviselője volt, fia is Indiában született. Amery anyja az 1841-ben Pesten született, a zsidó vallásból református hitre tért Szafir (Saphir) Erzsébet, a neves orientalista Gottlieb William Leitner húga volt. Leopold Moritz, immár Leo Maurice, Winston Churchill iskolatársa volt, kitűnt kimagasló fizikai és szellemi képességeivel. Angol, hindu és magyar (!) anyanyelvén kívül hat európai nyelven, köztük bolgáruul beszélt. Részt vett a búr háborúban, és megírta annak történetét hét kötetben. Foglalkozott a vámpolitikával, szociális kérdésekben a Munkáspárt megalakulásában fontos szerepet vivő Fábiánus Társasággal állt kapcsolatban. Mint a Brit Birodalom eltökélt hívé 1911-ben a rövidesen a Konzervatív Párthoz csatlakozó Liberális Unionista platformon Dél-Birmingham képviselőjévé választották, mandátumát egészen 1945-ig megőrizte. A világháború alatt – nyelvismerete révén – kapitányi rangban hírszerzőként vett részt a bal-

káni hadműveletekben. 1916-ben David Lloyd George miniszterelnök parlamenti államtitkára lett. Közreműködött a zsidó államot megalapozó 1917-es Balfour-deklaráció megszületésében is. Wilson amerikai elnök nemzeti önrendelkezési elvét felületesnek tartotta, helyette a nagyobb államok egyensúlyától várta a stabil nemzetközi viszonyokat.¹¹

Amery anyját sosem zsidó, hanem magyar születésűnek mondta. Rokonszenvvel, bár nem kritikátlanul tekintett a dualista Magyarországra. Elfogadta, hogy Ausztria belső nehézségei lehetővé tehetik Magyarország számára az egész Monarchián belüli politikai és gazdasági hegemonia megszerzését, ehhez azonban előnyösnek tartotta volna Ausztria föderalizálását.¹²

Memorandumában helyesnek mondta az addig követett politikát, hogy a győzelem érdekében támogatták a nemzeti kisebbségek mozgalmait, de fölhívta a figyelmet arra, hogy a győzelem megszerzése után a cél immár a tartós rendezés, s ehhez hosszú távra szóló politikát kell folytatni. A kis nemzetek várható konfliktusait egy vagy több közép-európai föderációval, „nem nemzeti szuperállam”-mal javasolta megelőzni. Mielőtt akár a való helyzettel nem számoló spekulációnak, akár az Európai Unió megsejtésének minősítenék az írást, figyelembe kell venni, hogy megírásakor még folyt a háború, IV. Károly is a föderatív átalakítással remélte megmenteni monarchiáját, és senki sem sejtette, hogy az napokon belül összeomlik, alkotórészei pedig deklarálják függetlenségüket.

A memorandum komoly figyelmet keltett a Foreign Office-ban, de a „szakértők” sikerrel semlegesítették Amery hatását. Amerynél is csak halvány utalás volt, a memorandumot véleményezőknél pedig teljesen hiányzott annak még az említése is, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia területén a kevert, egymást átfedő nemzeti közösségek között lehetetlen korrektnak („néprajzi”) határokat húzni. Márpedig minden szakértő előtt világos volt, hogy minden utódállamban jelentős létszámú nemzeti kisebbségek lesznek, és nem valószínű, hogy a többséget alkotó nemzet ezeket méltányosan fogja kezelni. És ez lesz a térségben jelentkező feszültségek elsődleges oka.

Amerynek a nemzetállami program megvalósulása esetén várható fejleményekről mondott jóslatai beváltak, az európai szuperállam gondolata pedig az Európai Unióban sok tekintetben megvalósult. Avagy az európai egység utópiának fog minősülni, és rövidesen eltűnik? És vele együtt az állandó nemzeti konfliktusok és a nemzeti kisebbségek elnyomása megszűnésének az illúziója is a múlté lesz?

L.S. Amery memoranduma egy kívánatos közép-európai föderációról¹³

1918. október 20.

A memorandum magyar szövege saját fordításomban. (J. G.)

1918. október 22.

Kedves Balfour [Miniszter] Úr!

■ Wilson elnök az Ausztriának [fegyverszünetet kérő jegyzékére] adott válaszában a cseh–szlovák igényeket állította az előtérbe. A csatolt írás erre válaszol, a kérdés néhány nehézségére mutat rá. Az elnök lépése helyes lehetett az adott pillanatban, de úgy érzem, hogy a Békekonferencián a közép-európai helyzettel konstruktív és nem csupán németellenes szellemben kell foglalkoznunk, máskülönben Közép-Európából csupán egy új Balkánt fogunk létrehozni.

Őszinte híve

[kézírásos aláírás: L.S. Amery]

■ Wilson elnök nyilatkozata, hogy a Cseh–Szlovák Nemzeti Tanácsnak kell megítélnie, mi elégtí ki céljait – mert az Ausztriának adott válasza ténylegesen ezt jelenti –, nagy valószínűséggel véget vetett minden Ausztriával vagy Németországgal kötendő fegyverszünet gondolatának.¹⁴ Feltételezhető, hogy a jugoszlávok részéről támasztott hasonló [önrendelkezést igénylő – J. G.] követelést mind Ausztria, mind Magyarország elfogadta volna, mert az nem járna együtt magyar vagy német népesség idegen uralom alá helyezésével, és Magyarország területi integritását nem sértené komolyabb mértékben.¹⁵ De valószínű, hogy a cseh–szlovák követelés teljesítésébe sem Németország, sem a magyarok nem mennének bele további harc nélkül.

Szükséges pontosan ismerni, miből is áll a cseh–szlovák igény. Először is azt követeli, hogy a csehek hozhassanak létre egy független, szuverén államot Bohemia [vagyis Csehország] és Morvaország egész területén. Ez azt jelenti, hogy több mint hárommillió német, akiknek legnagyobb része egy kompakt övezetben él Bajorország, Szászország és Porosz-Szilézia határa mentén, cseh uralom alá kényszerül. Ez az igény nem a néprajzi „önrendelkezés” elvén alapul, hanem történelmi, gazdasági és stratégiai – vagyis mai szóhasználatlaltal – „imperialista” megfontolásokon. A csehek éppen úgy nem hajlandók elfogadni egy olyan Csehországot, amelyhez nem tartoznak a német körzetek, ahogy az ír nacionalisták nem hajlandók elfogadni önkormányzatukat [Home Rule] úgy, hogy annak nem része Ulster.¹⁶ A cseh igények másik fele Magyarország északi részére irányul, ahol a szlovákul beszélő parasztok többségben vannak a magyar felső osztályokkal szemben. E terület Magyarországtól való levágása és Csehországhoz csatolása pontosan azon a néprajzi elven alapul, amit a csehek Bohemia [vagyis Cseh- és Morvaország] esetében elutasítanak.

Wilson elnök a cseh–szlovák igények támogatásával egy jelentős német népességet olyan kormányzat alá vetne, amelyet ők [a németek] agresszívnek és türelmetlennek és őket nemzeti mivoltukból megfosztani akarónak tekintenének. Kiszámítható, hogy ez mind az ausztriai, mind a németországi németek részéről engesztelhetetlen ellenállást váltana ki. Ugyancsak kézenfekvő, hogy ez véget vetne a magyarok egy része által képviselt gondolatnak, hogy Ausztriától elválva biztosítsák maguknak a békét.¹⁷ A magyarokat arról győzi meg, hogy függetlenségük megteremtésének egyetlen esélye ma vagy a jövőben a német szövetség.

De függetlenül attól, hogy a Wilson elnök által Ausztriának adott válasz következtében megszakadnak-e a tárgyalások [Ausztria–Magyarország fegyverszünetéről], avagy nem, előbb-utóbb szembe kell nézni Ausztria–Magyarország problémájával, és el kell dönteni, hogy milyen elv alapján akarjuk azt megoldani. Ha azon az alapon oldjuk meg, hogy győzelmünk révén kielégítjük barátaink ambícióit, ez elkerülhetetlenül a nyugtalanság és bizonytalanság légkörét fogja megteremteni, ami előbb vagy utóbb egy új háborúra vezet. Nincs is értelme a Nemzetek Szövetségéről beszélni, ha a cseh–szlovák igényeket jelen formájukban teljesítjük.

Tartós rendezést két elv alapján kísérhetünk létrehozni. Az egyik a nemzetiségi, a néprajzi (ethnographic) elv. Ennek alapján vagy engedni kell, hogy Csehország német része csatlakozzon Németországhoz, vagy legyen része Német-Ausztriának, ahogy Károly császár legújabb proklamációja javasolja. Eszerint Magyarországot föl kellene darabolni, északnyugati része a cseh–szlovák államhoz kerülne, az északkeleti Ukrajnához, keleti része Romániához, a déli Szerbiához, a nyugati Német-Ausztriához. A magyaroknak megmaradna egy szabálytalan formájú darab az ország közepében. De az új cseh–szlovák és a magyar állam kétségtelenül sem gazdasági, sem védelmi szempontból nem lenne képes független létet folytatni. Mindkettőnek valamiféle föderális egységre kellene lépnie szomszédjaival. Magyarország esetében ez az unió vagy Jugoszláviával és Romániával, vagy Jugoszláviával, Német-Ausztriával és Cseh–Szlovákiával jönne létre. Cseh–Szlovákia földrajzi helyzete következtében nem lehetne tagja semmilyen föderációnak, amelyben nincs benne Németország vagy Német-Ausztria. Más szóval a néprajzi megoldás visszavezet vagy egy új osztrák–magyar alakulathoz (nem szükségszerűen Habsburg vagy német és magyar szupremácia alatt), vagy egy új

Dunai Konföderáció létesítéséhez, amelynek a tagjai lennének a magyarok, a délszlávok, a románok és talán a bolgárok – míg a cseh–szlovákok és a német-osztrákok csatlakoznának Németországhoz.

A másik és minden bizonnyal praktikusabb alap figyelembe venni a történelmet, a közgazdaságtant és a néprajzot, és olyan államokat hozni létre, amelyek képesek a nagyfokú valódi függetlenségre, miközben biztosítják a „kulturális” jogokat a kisebbségeknek. Ezen az alapon a jelenlegi Ausztria–Magyarországot (leszámítva Galíciát és Bukovinát – e kettőt fölosztva Lengyelország, Ukrajna és Románia között) négy államra lehetne osztani. Csehország, a német területtel és Morvaországgal, de Magyarország szlovák körzetei nélkül; Német-Ausztria az összes német nyelvű körzettel, de a csehországiak és a magyarországiak nélkül; Magyarország Horvátország és Szlavónia nélkül; és az új Jugoszlávia az utóbbi kettővel, Ausztria szlovén részével, Dalmáciával, Bosznia-Hercegovinával és Szerbiával. Azonban ezeknek az államoknak is valamiféle szövetségi viszonyra kellene lépniük szomszédjaikkal, bár valószínűleg nem annyira szorosra, mint az előző változat esetében. Az érzelmi megfontolások is ennek a szükségessége mellett szólnak. A németeket is magába foglaló Csehország csak akkor várhatná el a német elem hazafias érdekelttségét, ha szoros politikai kapcsolatban állna Német-Ausztriával és Németországgal. Ahogy Dél-Afrika is csak akkor számíthat mindkét fehér népeiségének egységes hazafiságára, ha tagja marad a Brit Nemzetközösségnek. Magyarország is csak akkor remélheti, hogy megnyeri román kisebbségét, ha valamilyen szoros és állandó egyezésre jut Romániával.

A fentiek alapján tartós stabilitást és jólétet leginkább egy új Dunai Konföderáció létesítésével lehetne elérni. Ennek része lenne Német-Ausztria, Csehország, Magyarország, Jugoszlávia, Románia és valószínűleg Bulgária is. Egy ilyen konföderáció immár nem állna német–magyar dominancia alatt. De mivel jelentős számú német elem lenne benne, hosszú távon majdnem elkerülhetetlen lenne szoros kapcsolata, akár gazdasági és védelmi szövetsége Németországgal. Alternatív, de nagy valószínűséggel kevésbé kielégítő megoldás lenne – főleg a cseh–szlovákok számára – engedni, hogy Német-Ausztria és [egész] Csehország csatlakozzon a Német Föderációhoz (amihez egykor mindkettő tartozott), és a többi alkosson egy külön Dunai Konföderációt.

A legfontosabb annak a felismerése, hogy bármilyen alapon is hozunk létre új egységeket a jelenlegi Ausztria–Magyarország területén, azok nem lehetnek ténylegesen független államok. Ha arra törekszünk, hogy mesterséges szuverenitásokat hozunk létre, kiváltképp »a zsákmány a győzteseké« elv alapján, akkor csak egy új és bajokkal terhesebb Balkán-félszigetet hozunk létre. A legbölcsebb lépés, ha minél méltányosabb és működőképebb újrendezést igyekszünk létrehozni nemzeti alapon, ugyanakkor azonban cselekvőleg bátorítjuk egy új unió eszméjét, lehetőleg olyant, amelynek részét képezi az egész jelenlegi Ausztria–Magyarország (kivéve Galíciát és Bukovinát), valamint Románia, Szerbia és Bulgária is. Egy ilyen unióban az egyes nemzetiségek megtalálnák a megoldást nemzeti ellentéteikre, egyúttal pedig tág teret kapnának a virágzó fejlődésre. Jó szívvel el kellene fogadnunk, hogy egy ilyen unió főként Németországgal működne együtt. De ez az együttműködés teljesen más jellegű lenne, mint a Habsburgok és a Hohenzollernek korábbi szövetsége.

A tény az, hogy ennek a háborúnak egy ilyen Közép-Európa elkerülhetetlen és szükségszerű terméke, bármi is legyen a küzdelem konkrét eredménye, vagy bármilyen békét is diktálnak a győztesek. Azoknak a gazdasági és védelmi tényezőknek, amelyek a világ jelenlegi állapotában természetes egységgé kovácsolták össze ezt a térséget, hosszú távon felül kell kerekedniük a túlzó nacionalizmuson – legyen az német, magyar, szerb, bolgár vagy cseh –, ami e háború gyökere volt. Nincs olyan megoldás, ami teljes mértékben kielégítené ezeket a nacionalizmusokat, ahogy nincs olyan megoldás, ami teljes mértékben kielégítené az ír nacionalizmust. A nacionalizmus azonban, legalábbis annak az a túlzó formája, amit azok a parlamenti politikusok képviselnek, akiknek a politikája annak a fölszításából áll, nem állandó tényező.¹⁸ Német változata már kigyógyulóban van a vereség révén. Lehetséges, hogy a bolsevizmus hulláma, amely elfojtással fenyegeti az ukrán és a lengyel nacionalizmust, amint a német bajonettek támogatása megszűnik, s még a jelen háború vége előtt megsemmisítheti Ausztria–Ma-

gyarország kisebb nacionalizmusait is, a bolsevikok és a bolsevikellenesek elemi erejű és állandóbb küzdelmét fogja elhozni. *Mindenesetre Közép-Európa különböző nemzeti-ségei úgy össze vannak keveredve, etnikai határaik annyira alkalmatlanok arra, hogy ténylegesen független szuverén államok határai legyenek, hogy számukra az egyetlen kielégítő és tartósan működőképes politika, ha egyesülnek egy nemzeti szuperállamban. Ennek a szuperállamnak a létrejöttelét készleltethetjük, de meg nem akadályozhatjuk.* [Saját kiemelésem – J.G.]

Ha a békekonferencián fenntartás nélkül elkötelezzük magunkat a nacionalizmus mellett, s figyelmen kívül hagyjuk egy nagyobb, nemzeti szuperállam elkerülhetetlen létrejöttelét, akkor pontosan ugyanazokat a hibákat fogjuk elkövetni, mint nagyapáink a Bécsi Kongresszuson. Ők Európa ügyeit a legitimizmus alapján rendezték el, aminek az alapján a háborút végigharcolták és végigvitázták, nem pedig az új nemzeti erők alapján, amelyeket a háború hívott életre. Ha a Nemzetek Szövetsége a nemzeti elv alapján fog állni, akkor hamarosan épp olyan anomáliává és a haladás gátjává válhat, mint a Szent Szövetség volt a maga idejében. A Nemzetek tartós Szövetsége nem épülhet a különféle és eltérő nagyságú független szuverén államok káoszára. Minden magasabb szintű integrációnak létfontosságú talpköve az államok jelenlegi összességének a csökkentése egy korlátozott számú csoportra, föderációra vagy „szuperállamra”. Helyesen tettük, hogy a háború [megnyerése] érdekében támogattuk a cseh–szlovákokat, a jugoszlávokat és minden fellelhető német- és osztrákellenes mozgalmat. De a tartós rendezés érdekében korlátoznunk kell ezeknek a nemzeti törekvéseknek a kielégítését. Ezt követeli meg Közép- és Délkelet-Európában egy nagyobb, nemzetek fölötti egység létrehozásának vagy újjáteremtésének a szükségessége.

18/10/20.

L.S.A. [Leo S.Amery]

Lord Robert Cecil, Balfour külügyminiszter-helyettese (assistant secretary of state for foreign affairs, Lord Salisbury korábbi konzervatív miniszterelnök fia) az irat borítójára ezt írta:

Meglehetősen egyetértek Amery kapitány véleményével. Ha nem tudjuk rávenni az általunk létrehozandó kis államokat arra, hogy egymással föderációkra lépjenek, az új Európa rosszabb lehet, mint a korábbi.

R.C. [Lord Robert Cecil] [dátum nélkül]

[Lewis Namier feljegyzése Amery memorandumához]¹⁹

■ Úgy tűnik, hogy Amery kapitány túl korán aggódik az Osztrák–Magyar Birodalom [sic!] felbomlásából fakadó politikai viszonyok miatt. Úgy látja, hogy egy sereg állam fog keletkezni, és attól tart, hogy jövőbeli politikai és gazdasági rivalizálásuk eredménye Közép-Európa balkanizálódása lesz. Azzal érvel, hogy a veszély egyetlen ellenszere valamiféle föderális unióban vagy uniókban rejlik.

Az emberben felmerül, hogy Amery tisztában van-e azzal a ténnyel, hogy Ausztria–Magyarország fölbomlása nem fogja növelni az európai államok számát, csupán határaikat fogja észszerűbbé tenni. Az egész fölvetett probléma a cseh–szlovákok és a magyarok jövőjére redukálható. Szerbia helyére Jugoszlávia fog lépni, Erdély pedig Nagy-Románia része lesz – *egyik sem fog problémát jelenteni a jövőben.* [Saját kiemelésem – J.G.] Lengyelország és Ukrajna megjelenése nem Ausztria–Magyarország fölbomlásának, hanem Oroszország összeomlásának az eredménye. Azok a veszélyek, amelyek e két állam között jelentkezhetnek, nem csupán Kelet-Galíciára mennek vissza, és nem várható, hogy köztük bármilyen konföderáció megoldaná ezeket.

Ami Német-Ausztriát illeti, nem szabad elfelejteni, hogy az ausztriai német vélemények nagy többségben a Birodalom fölbomlására úgy tekintenek, hogy az egy kellemtelen amputáció, de már megtörtént, és a megkönnyebbüléshez hasonló érzéssel te-

kintenek arra, hogy az ősrégi lidércnyomás, a szláv vagy a magyar kapcsolat helyett a számukra kedves Németországban található otthonra. Elképzelhetően, hogy a német-osztrákok mérlegelnék egyenlő feltételek mellett, bármennyire is laza formában, újból egyesülni korábbi szláv honfitársaikkal. Talán elfogadnának egy új egységet, ha az új föderációban uralkodó helyzethez jutnának, de ez nem lenne más, mint a régi Ausztria új néven. A többi nemzetiségnek semmi oka nem volna ezt elfogadni, és nekünk [briteknek] sem állna ez az érdekünkben, mert egy német vezetésű ausztriai föderáció nem képezne ellensúlyt Németországgal szemben, és csupán növelné azokat a nehézségeket, amiket Oroszország összeomlása okoz.

Ezért csupán Magyarország és Csehország problémája marad fenn, és kétségtelen, hogy e kettő között tartósak lesznek a problémák és a feszültség. De meg kell mondanunk, hogy pillanatnyilag teljesen a sötétben tapogatózunk abban a tekintetben, hogy mi történik Magyarországon vagy Csehországban. Jelenleg lehetetlen megjósolni, hogy a jelenlegi zavaros helyzetből mi fog kialakulni e két országban. Minden bizonnyal a legokosabb, ha addig nincs kialakult politikánk e két ország jövőbeli státusával, egymás közti és szomszédjaikkal szembeni viszonyával kapcsolatban, amíg maguk nem alakítják ki nemzeti jellegüket, és nem lesznek képesek fölmutatni egy többé-kevésbé állandó szervezetet. Minden bizonnyal szükségtelen és célszerűtlen képzelődni egy jövőbeli közép-európai föderációról, amikor a közép-európai államok vezetői maguk sem tudják, hogy mit akarjanak.

Ami azonban a cseh–szlovákokat illeti, van néhány elv, ami nem a távoli jövőre érvényes. Jelenleg összekeverik a legitimitás, az elsődleges érdek és az önrendelkezés szempontjait. Nyugaton és északon történelmi és stratégiai határokat akarnak, délen és keleten viszont néprajzi [etnikai] határokat. A cseh–szlovák államot gyöngíténé, ha németeket is bekebelezne, ezért a cseheknek érdekükben áll, hogy lehetőleg ne legyenek államukban német lakta területek. Amennyiben néhány konkrét körzetben a csehek alapvető stratégiai és gazdasági érdekei folytán figyelmen kívül kell hagyni a nemzeti elvet, világossá kell tennünk a csehek számára, hogy azt igen alaposan meg kell indokolniuk, mert az önrendelkezés elve nem lehet pusztán ürügy a németellenes térképrajzoláshoz.

Egyszóval nincs értelme magunkat megijeszteni engedni az Európa térképén bekövetkező kaleidoszkopikus változásoktól, és olyan föderációkat hozni létre, amelyek természetellenesen bizonyulhatnak, és ellentétesek az érintettek kívánásaival és valódi érdekeivel. Elkerülhetően, hogy az önrendelkezés sok zavarhoz és rivalizáláshoz fog vezetni, de a Nemzetek Szövetsége sokat tehet majd azért, hogy lokalizálja a veszélyt és stabilizálja a helyzetet.

LBN (Lewis B. Namier] 18.11.7.²⁰

Egyetértek

RC [Lord Robert Cecil] [dátum nélkül]

Ez nagyon ésszerű – egy példányt el kellene küldeni Amery kapitánynak.

B [feltehetően Arthur Balfour, a külügyminiszter] [dátum nélkül]

Megjegyzések L.S. Amery kapitánynak az osztrák–magyar problémáról írt, 1918. október 22-i keltezésű dolgozatáról²¹

■ Vitathatatlanul helytálló Amery kapitánynak az a megállapítása, hogy a csehek Csehországban [Bohemia] és Morvaországban igényeiket történelmi alapra helyezik, míg Szlovákiában a néprajzi elvre. Ezen kis nemzetiségek esetében mindig azzal találkozunk, hogy érveiket aszerint változtatják, mi felel meg nekik jobban. Ugyanezt látjuk lengyeleknél, akik Posent a néprajzi elv alapján igénylik, keleten pedig történelmi alapon [kebeleznének be] amennyit csak lehet. Egyetértek, hogy az ilyen eljárás nem jog-

szerű, de el kell ismerni, hogy a csehek esetében ennek van némi értelme, és jogszerűbb, mint a legtöbb más esetben. Német-Csehország egyes részei létfonosságúak a cseh–szlovák állam számára, és amennyiben a jelen háború után a nemzetközi kapcsolatok úgy folytatódnak, hogy szükség lesz a stratégiai és gazdasági biztonságra, a csehek nem engedhetik meg Csehország etnikai alapon történő felosztását. Másrészt a Szlovákiára vonatkozó igény nem csupán tágabb határra irányul, hanem egy egész nemzetnek, a szlováknak a létét hivatott biztosítani. Azt hiszem, hogy ez egy olyan kérdés, ami figyelmet érdemel: egy bizonyos nemzet igényének a figyelmen kívül hagyása vagy egy nemzetnek csak egy részét érinti, vagy az egész nemzetet. Amennyiben néhány millió német a cseh–szlovák állam része lesz, még létezni fog egy erős német politikai nemzet, és ez elviselhetőbbé fogja tenni azoknak a [németeknek] az életét, akik nem lesznek annak a részei. Ha azonban figyelmen kívül lenne hagyva a szlovákok igénye Magyarország északnyugati részére, akkor a világban nem létezne szlovák nemzet.

Amennyiben azonban lehetséges lenne leválasztani Csehország német részének egy darabját és egyesíteni azt Németországgal, akkor szerintem azt meg kellene tenni, noha a csehek várhatóan hevesen tiltakozni fognak egy ilyen „amputáció” ellen.

Ami Amery kapitánynak a különböző nemzetiségek jövőjét illető távlatos és kétségkívül érdekes spekulációit illeti, nem hiszem, hogy sok haszonnal járna azokkal absztrakt módon foglalkozni. Jugoszlávia és Nagy-Románia jobban meg tud állni önmagában, mint ahogy eddig a kis Szerbia és a kis Románia tudott. A német-osztrákok maguk fognak dönteni sorsukról, és aligha van értelme nekünk vitatni meg, mit tegyenek, amíg ők maguk sem tudják, mi a szándékuk. Éppen ezért úgy érzem, jelenleg nincs értelme tervek készíteni egy jövőbeli Dunai Föderációról. Így végső soron az Amery kapitány által fölvetett kérdésekből kettő marad: (1) a cseh–szlovákok kérdése, (2) a magyarok kérdése. Milyen határokat kapjon ez a két nemzet, etnikai vagy történelmi alapon nyugvókat? És mi történjen államukkal, miután az adott határokkal megalakulnak?

Nem érzem magam feljogosítva, hogy állást foglaljak a nagyobb szupranacionális egységek problémájáról, amit Amery kapitány felvet. De van dolgozatában két érdekes kérdés, amit érdemes mérlegelnünk: (1) A békerendezésben egyenlő mércével akarunk-e mérni, és bizonyos általunk vallott elvek alapján kívánunk-e állni – vagy az lesz a felfogásunk, hogy valamennyi kétséges esetben ellenségeinknek – a németeknek és a magyaroknak – kell a rövidebbet húzniuk? (2) Az általunk létrehozni javasolt új államoknak a jelen háború előtt szükségesnek tekintett stratégiai és gazdasági alapokon kell-e majd állniuk, vagy a Nemzetek Szövetsége olyan valós tényező lesz, ami megváltoztatja az európai politika arculatát, éppúgy, ahogy egykor a városi vagy állami rendőrség létrehozása szükségteenné tette a házakon a vasredőnyt?

■ JEGYZETEK

1. Hugh Trevor-Roper: *History and Imagination*. Oxford, 1980.
2. Nagyön elgondolkodtató könyvet írt erről Nemeskürty István: *Ez történt Mohács után*. Bp., 1966.
3. Megbízható, tömör összefoglalása Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Bp., 2001, az erdélyi vonatkozásokról úő: *Erdély elvesztése – 1918–1947*. Helikon, Bp., 2018.
4. Jeszenszky Géza: *A brit külpolitika útja Ausztria–Magyarország felbomlásához*. Századok 153(2019) 1. sz. 5–40.
5. Jeszenszky Géza: *A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. világháború alatt*. Századok 122(1988) 4. sz. 648–663. és in: Romsics Ignác: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Tanulmányok. Teleki László Alapítvány, Bp., 1995. 49–64. Vő. Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs*. Magyar Szemle Könyvek, Bp., 1994. 295–298.
6. A. J. Toynbee: *Nationality and the War*. London, 1915. 15–17, 138. és 166.
7. Jeszenszky: *A brit külpolitika útja...* 19–22.
8. *The War Memoirs of David Lloyd George*. London, 1938. 1514.
9. Robert William Seton-Watson (1879–1951), korai írásaiban használt írói nevén Scotus Viator, valóságos skót presbiteriánus családból származó publicista és történész. A magyarországi nemzetiségi vezetőkkel megismerkedve a magyar politika heves és elfogult bírálójává vált, *Racial Problems in Hungary* (London, 1908) c. könyve a mai napig sokat idézett alapmű. A világháború alatt a Monarchia felosztása mellett érvelt több könyvben és számos újságcikkben, majd a Tájékoztatói Minisztériumban az Ausztria–Magyarország elleni propaganda felelőse volt. A háború után Oxfordban tekinthető történészprofesszor lett. Közép-Európával kapcsolatos tevékenységét – iratai felhasználásával – két fia példásan tárgyilagos könyvben dolgozta föl: Hugh and Christopher Seton-Watson: *The*

Making of a New Europe. R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary. Methuen, London, 1981.

10. Sir Campbell Stuart: *Secrets of Crew House. The Story of a Famous Campaign.* London, 1920. 223.

11. L.S. Amery: *My Political Life.* Vol. I. *England before the Storm 1896-1914.* London, 1953. 25–27. Vö. https://en.wikipedia.org/wiki/Leo_Amery. A háború után Amery 1922-ben az Admirális Első Lordja, azaz tengerészeti miniszter lett, 1924–29-ben pedig gyarmatügyi miniszter. Az 1930-as években Churchill köréhez tartozva élesen ellenezte N. Chamberlain megbékéltetési politikáját. A háború kitörése után jelentős szerepe volt abban, hogy a Konzervatív Párt szembefordult miniszterelnökével, és Churchill lett a kormányfő.

12. *The internal crisis in Austria-Hungary.* The Edinburgh Review July, 1898. 1–36. Vö. Amery: *My Political Life.* Hutchinson, London, 1953. I. 84.

13. Az irat lelőhelye és jelzete: Public Record Office [London], F[oreign] O[ffice] 371/3136.

14. A gazdaságilag, katonailag és pszichológiailag is teljesen kimerült Ausztria–Magyarország fél éve az igen kedvező különbéke-ajánlatok után, de még a belső összeomlás előtt, 1918. október 4-én Németországgal és Törökországgal egyidejűleg azonnali fegyverszünetet kért az antanttól – Wilson elnök feltételei alapján. A Közép-Európa átrendezését a fegyverek elhaggatásánál is fontosabbnak tartó szakértők várakozást tanácsoltak, abban a reményben, hogy a türelmüket vesztő tömegek föllázadnak, és a Monarchia magától fölbomlik. Így is történt. Míg a németeknek Wilson azonnal válaszolt, Bécsnek két hetet kellett várnia arra a válaszra, hogy a 14 pont már nem aktuális, a csehszlovákok és jugoszlávok maguk jogosultak dönteni jövőjük felől.

15. A háború alatt a szerb és a jugoszláv orientációjú horvát propaganda csak a délszlávok lakta területeket igényelve nem csak Ameryt vezette félre.

16. A 19. század második felében egyre erősebb volt az ír nemzeti mozgalom, noha egyelőre csupán belső autonómiát (Home Rule) kívánt az Egyesült Királyság keretein belül. A kérdést nehezítette, hogy a túlnyomóan katolikus vallású ír sziget délkeleti részét (Ulster) főként skót eredetű protestáns népesség lakta, amely nem tekintette magát írnek, és hevesen ellenezte, hogy a katolikus (bár zömükben angolul beszélő) írek által vezetett autonóm tartomány része legyen. Az ír mozgalom viszont halálni sem akart arról, hogy Ulster kimaradjon az őhajtott önkormányzattól. Külön érdekesség, hogy az ír nemzeti mozgalom követendő példaként tekintett az osztrák–magyar dualista berendezkedésre, Magyarország teljes belső önállóságára ld. Arthur Griffith: *The Resurrection of Hungary: a Parallel for Ireland.* Dublin, 1905.

17. Az utalás a Károlyi Mihály vezetése alatt álló Függetlenségi Párt által az antant felé tett tapogatózásokra utal.

18. Ez ugyan egy elszietett feltételezés volt, de létező tendencia volt az első világháború után, és Nyugat-Európában újra, eredményesen kelt életre 1945 után. A nacionalizmus azonban – mint látjuk – híhetetlenül virulens.

19. Sir Lewis Bernstein Namier (1888–1960) Ludwik Niemirowski néven született a felosztott Lengyelország orosz fennhatóság alatt álló területén, közel Lublinhoz, világius gondolkodású zsidó családban. Apjával ellentétben ő gyűlölte az Osztrák–Magyar Monarchiát, a vegyes nemzetiségű Galíciában a lengyelekkel szemben az ukránok oldalán állt. Erős és negatív érzelmeivel viseltetett az újjászületett lengyel állammal szemben, ezek valószínűleg visszamennek lengbergi egyetemi tanulmányaira. 1907-ben kivándorolt az Egyesült Királyságba, és 1913-ban brit alattvaló lett, „angolosított” nevével. A világháború alatt különféle brit hírszerző intézményeknek dolgozott, 1919-ben a békekonferencia népes brit küldöttségének a tagja lett. Ebben a minőségében a lengyel területi igényeket Keleten – a statisztikai adatokat tudatosan meghamisítva – kevéssé megalapozottnak nevezte, és lényegében véve ő állapította meg az ún. Curzon-vonalat, ami a II. világháború után Lwów és jelentős, korábban lengyel területek elvesztéséhez vezetett. 1921-től történésként, a Manchesteri Egyetem tanáraként, egyre szélesebb körben ismerték el munkásságát az angol történelem és a diplomáciatörténet témáiban. Noha második házassága érdekében áttért az anglikán vallásra, de meggyőződéses cionistaként hozzájárult Izrael Állam létrehozásához. Politikai konzervatívizmusa mellett történelmi kérdésekben, különösen Közép-Európával kapcsolatban, pártos és elfogult volt, és ezt nem is próbálta titkolni.

Az osztrák–magyar kérdésekben az egyik első számú szakértőnek számító Lewis Namier részletes (gépírásos) véleménye felülírta a politikusokét.

20. Feljegyzésében Namier nagyon elfogulatlanul mutatkozott, és abban igaza volt, hogy Amery a jövőt illetően spekulációkba bocsátkozott, de a memorandum megírása és Namier véleményezése között eltelt jó két hét alatt döntő változások mentek végbe Közép-Európában. A háború véget ért, a fegyverszünet messzemenő jogokat adott a győzteseknek (beleértve a háborúban a vesztes oldalról részt vevő csehek, szlovákokat és horvátokat), hogy a jövődő határok tekintetében kész tényeket teremtsenek, mindenekelőtt pedig megtörtént az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlása, a hatalom Prágában és Zágrábban az antant által pártfogolt nemzeti tanácsok kezébe került. Az Amery által preferált föderációnak, „nem nemzeti szuperállamnak” egyelőre csak a forradalmi Magyarországon volt bázisa. Namier így könnyen tudta semlegesíteni a távlatokban gondolkodó Amery érveit. Még az is elfogadható, hogy stratégiai és gazdasági megfontolások néhány helyen felülírhatják a nemzetiségi elvet, noha magától értetődőnek vette mind a szerző, mind a döntéseket hozó olvasói, hogy az eltérések mindig a németek hátrányára fognak megvalósulni. De megmagyarázhatatlan, hogy Namier ugyan rámutatott arra a kettősségre, hogy a csehek maguknak történelmi (egyben stratégiai) határokat igényeltek, míg a szlovákokat etnikai alapon terveztek bekebelezni, de nem tért ki a magyar–szlovák határ ügyére, egyetlen szóval sem illette a magyarok lakta területekre támasztott – és általa jól ismert – cseh (és szlovák), sok esetben abszurd (az Északi-középhegységre vagy a Jugoszlávia felé tervezett korridorra vonatkozó) igényeket. Valójában tehát Namier nem egy elfogulatlan elem-

zessel semlegesítette Amery előrelátó gondolatait, hanem nagyon is pártos véleménye hozzájárult a közép-európai békerendezés máig ható súlyos hibáihoz.

21. A feljegyzésen nem szerepel sem az író neve (betűjele), sem dátum, de még 1975-ben a brit levéltárban végzett kutatásaim során kétséget kizáróan megállapítottam, hogy a szerző Harold Nicolson (1886–1968), akkoriban a külügyminisztérium másodtitkári rangú diplomatája. Nicolson és apja, aki az 1890-es évek elején Budapesten volt főkonzul, 1910 és 1916 között pedig a külügyminiszter állandó helyettese volt, különös ellenszenvvel viseltetett a magyarok iránt, ez a levéltári iratok mellett Harold Nicolson írásából is kiténik. Nicolsonnak a békekonferencián meghatározó szerepe volt a magyar határokat eldöntő bizottsági tárgyalásokon.

